

Világszemlélet? — Világnézet!

Milyen esélyei vannak manapság a forradalmi költészetnek? Miféle kapcsolat igazítja ma egy irányba társadalmi, illetve a művészeti forradalom jeleit? Egyáltalán, mit tehetünk az olyasfajta életművek megítélésénél, melyek a haladás fő vonalától messze helyezkednek el, különállásuk azonnal észrevehető? Használjuk el ezeket a tehetségeket, mint erre bőségesen akadt a múltban példa, vagy „rehabilitálván” őket végképp adjuk fel azokat az elvi kategóriákat, melyek a társadalom és a költészet között eleven, egyenlő hatást igényelnek, persze nem a propaganda szintjén? A kérdéseket a végtelenségig variálhatnánk, a lényeg azonban már így is kitűnik: *miképp formulázható ma a költő és világnézet kapcsolata*, az irodalom sajátos viszonyai között az elkötelezettség mely formái érvényesülhetnek úgy, hogy a sablonok, melyek egyaránt kompromittálóak eszmére és poézisra, elkerülhetőek legyenek?

Két magyar költő, Orbán Ottó és Eörsi István a közelmúltban, a *Valóság* hasábjain fejtették ki – némileg polemizálva egymással, a lényegét érintően viszont felerősítve állításaik közös motívumait: a forradalmi költészet mai lehetőségeit, illetve távlatait is meglehetősen szkeptikusan szemlélik. Orbán – többek között úgy, hogy messzemenő következtetéseket vont le például Majakovszkij, illetve a szovjet kulturális politikai néhány hajdani képviselőinek nézeteltéréseiből. Eörsi mindezt elvontabban teszi, s végső következtetése ezért sokkalta súlyosabbak: ő egyenest a cinizmus mai létjogosultságát kívánja igazolni. Ehhez van szükség a „világszemlélet” fogalmára, mint a költői munkásság megméréséhez egyedüli érvényes esztétikai-kritikai kategóriára, szemben a világnézet fogalmi rendszerével. Ez utóbbit ugyanis túlságosan tágnak – és túlságosan merevnek (!) találja, míg az általa ajánlott fogalom, „amely egyaránt magában foglalja az embereket ösztönös és tudatos reagálásait, indulati, érzelmi és tudatvilágát” – érvényességét, a forradalmiság határait maximálisan kitérítve – megdönthetetlennek véli. Gyakorlatilag azonban a forradalmiság meghatározásának elkerülése, a világnézet, ha tetszik: a szocialista világnézet által Heinétől napjainkig determinált költői szemléletének tagadása, egy lehetetlen cinikus magatartás igazolása akar lenni. „A történelem – írja – létrehozhat – az újkorban nemegyszer létre is hozott – olyan zűrzavaros hadállásokat, amelyek láttán az értelem kétségbeesve vagy könnyed vállrándítással föladja a partit.” Így lesz példakép „a legbölcsebb és legkövetkezetesebb” Rimbaud, „aki legyintett egyet, és elment Afrikába fegyverkereskedőnek”. Lassan érteni kezdjük: mit is jelent ez a „parti”, melyre legyinteni lehet, s rácáfolni életünk egyik felével a másikra? Könnyedén kell végignézni a világon, s ha az nem adta, vagy éppen ma sem adja oly könnyen az eszményként elképzelt társadalmi valóságot, hát le kell mondani erről az igényről, életcélről. Eörsi eljut a mához: „ma ismét annyira összekuszálódtak a frontok, hogy nem lehet olyan egységes, mindenki számára félreérthetetlen jelszót mondani, amely köré homogén költészet és homogén sereg volna szervezhető. Legszentebb szavaink, költői szempontból annyit érnek, mint száz évvel ezelőtt a honfibú és a csalogány.” Ez a cinizmus mostani igazolása, sőt: ez már maga a cinizmus, mégpedig olyasfajta, amelyik a hamis indokolástól sem riad vissza. Lejáratos szavak lettek a honfibú, a csalogány, száz évvel ezelőtt, a költészet átesett egy súlyos dezilluzionálódási folyamaton? Ám nemde Arany János számára ez a cinizmus lehetőség, kiindulási pont vagy alkalom arra, hogy kimondja a „rendületlenül”!

Eörsi a cinikus magatartást a marxista világnézetű, tehát forradalmár költő szükséges önvédelmének tartja olyankor, ha „az ember úgy érzi, hogy legalábbis egy ideig nem járulhat hozzá a megsértett világrend helyreállításához”. Forradalmiság és cinizmus, a határozott világnézet és minden világnézet tagadása – ha a szavaknak van értelmük, akkor ez a fából vaskarika varázslás ment végbe ebben az elmefuttatásban. Nincsen itt másról szó, mint a határozott világnézet jelentőségének tagadásáról az egyéni költői magatartás kialakításában. Majakovszkij konfliktusai, hogy ennél a példánál maradjunk, rendkívül súlyosak voltak, s végül oly tragikussá növekedtek, hogy a költő számára nem maradt más megoldás, mint a vég. Csakhogy ez a konfliktus korántsem csupán Majakovszkij és a hatalom közötti vitákra korlátozódott, sőt: igazából a forradalom jellegének megítélése körül folyt az eszmecsere egy eléggé népes csoporttal, mely Majakovszkij mellett, nem kétséges: őszinte barátságból, de helytelenítette a költő tökéletes azonosulását. A forradalom nem vállalta a művészi forradalmat – állították, akik a világnézet és társadalom kapcsolatát fordítva képzelték el, mint az a valóságban létezik. Majakovszkij, aki viszont ismerte a valóság törvényét, azt állította; a művészeti forradalomnak szolgálnia kell, dolgoznia kell a társadalmi forradalomért. Számára a konfliktus lehetséges megoldásai között a világnézet felcserélése egy önvédelmi cinizmussal fel sem vetődött, s ebben megegyezik József Attilával. Tudniillik a cinizmus sem tértől és időtől független fogalom, s nem független, kiváltképp a költő számára nem független a világnézettől, s egyáltalán nem egy világnézetben belüli félreállást, belső emigrációt fejez ki. A forradalmár költő, az a poéta, aki a marxista világnézetet sajátjaként vállalja – nem állhat félre, aktivitását nem adhatja fel, hiszen ez egyúttal világnézetének torzítását, ha nem teljes feladását jelenti.

Elszigetelt jelenség lenne mindez? A jelek arra mutatnak, hogy a magyar irodalomban, de általában a szocialista szellemű kultúrákban nem egy kísérlet zajlik manapság a költő és világnézete kapcsolatának tisztázására. Nálunk például kitűnő alkalmat kínál Weöres Sándor költészete, amely egy vers kapcsán már korábban is, s új kötetének, a Tűzkútnak a megjelenése alkalmából kiváltképp a kritikai csatározások ösztüzébe került. *Bori Imre* például a *Novi Sadon* megjelenő *Híd*, 1964. 9. és 11. számában közreadott hosszú tanulmányában mindenekelelt a weöresi költészet újdonságára, illetve a magyar költészet és e sajátos életmű kapcsolataira igyekezett, sok eredeti megfigyeléssel, a tőle megszokott alaposítással rámutatni. Tanulmányának néhány megállapítása vitára is ingerel egyúttal, többek között azzal, hogy szinte teljesen formalista módszerekkel élve, az ihlet és hatás szempontjait érvényesítve, a költői világkép, világnézet formálódására egyáltalán nem ügyel, sőt ez utóbbit nem tekinti – láthatólag – érvényes kategóriának az irodalomtudomány vizsgálataiban.

Tanulmányának végkövetkeztetése ugyanis egy szinte tökéletes azonosság kimutatása Weöres és József Attila költői világa között. Egy zenei elv foglalja össze – állítja Bori – Weöres költőiségének azt az alapvető törekvését, amely a harmónia utáni vágyban s költői megvalósulásában nyilatkozik meg. A „kozmosz” élet- és világszemlélet így tükröződik a költő harmónia-princípiumában, amely rajta kívül ennyire szomjasan a magyar költészetben csak József Attilában élt... Az a vallomás, amellyel Weöres „A nehéz óra” című prózaversében fogalmazott meg, „kozmosz” képeivel meglepő hasonlatosságokat mutat József Attila „A város peremén” című versének zárószóival, arra utalva, hogy Weöres „kozmosz” szemlélete éppen úgy a katalizátor szerepét játssza a harmónia-vágy realizálásában, mint József Attila művében az ösztönöket és a termelőerőket rendbe, harmóniába illesztő szocialista jövőbe vetett hit. A gondolatmenet summázása még ezután is meglepő: „Így jutott el Weöres Sándor társadalmon kívüliségevel ugyanannak a harmonikus humánushitnek a bevallásáig, amelynek szellemében József Attila is figyelte a világ dolgait, a társadalmiság tragédiáját önnön életében élve át...”

Weöres költői lendülete, újtó-kísérletező kedve, formai világának meglepő bonyolultsága, erőfeszítése egyfajta harmónia megteremtésére – így lesz egyenlővé, a külső jegyek alapján, József Attila törekvéseivel. Anélkül, hogy Bori figyelne arra a különbségre, melyet éppen József Attila marxista világnézete határoz meg: nevezetesen, e harmónia töltését, társadalmi aktivitását, a társadalom újrendezésének szocialista elvét, illetve humanizmusának az adott korban rendkívül militáns jellegét nem tekinti. Ez a hely persze nem alkalmas arra, hogy Weöres költészetének specifikumairól polemizáljunk, de az különösebb részletezés nélkül is világos, sőt Bori is megállapít valami hasonlót („a létezés spirituális vonásairól” szólva Weöres költészetével kapcsolatban), hogy ez a mű lényeges indítékaiban misztikus és nem materiális szemléletet mutat, irracionális emcsak ihletében, hanem költői megoldásaiban is érvényesül. József Attiláról, úgy tetszik, mindennek az ellenkezőjét állapíthatnók meg. Így azután a szándékban, a teljességigényben, a harmónia áhításában akár mennyire is mutatkoznak hasonlóságok – a költőiség gyökerében más, a világnézet meghatározta látásmód, s az ebből következő eszközök okán.

A *Valóság* vitatkozói és a *Híd* kritikusa egyaránt a világszemlélet kifejezést használta, mert a világnézet fogalmát valami módon apoetikusként, direkt módon politikusként, magyarul: ma már használhatatlannak vélik. Holott ezzel a költő világának egy lényeges, a fontos dolgokat, az általános irányt meghatározó elemét hagyják figyelmen kívül, amely azután a részletekben is alapos nyomot hagy. Majakovszkijnál is, József Attilánál is, másutt is.

E sikertelen kísérletek eredőjét azonban még nem érintettük, pedig – véleményünk szerint – nem elhanyagolható ez sem, sőt a marxista kritika fontos problémáira irányítja a figyelmet. *Bori* tanulmánya, a *Valóság* cikkei is azt tűzték ki célul, hogy olyan művekről, szándékokról adjanak számot, melyek eddig többnyire kívül maradtak ítélelésünk határain, illetve az egyértelmű elutasítás gesztusával fogadtattak. A szocialista irodalom egészén belül olyan irányoknak igényelnek helyet és elismerést, melyek jellegükben nem szocialisták, neutrálisak vagy az öncélú irodalom eszményeit vallják. Igen, ennek a problémának vizsgálata aligha halasztható tovább, persze ez azoknak az érzékenységeknek a leküzdését is megköveteli, melyek az igazságosan kemény kritikával együttjárnak. Még inkább szükség van azonban arra a kritikus és önkritikus aspektusnak az érvényesítésére, mely a művek *valóságos* minősítésével, igenis határozott világnézeti alapról kiinduló bírálattal ítél – és nem a fogalmak elködösítésével, mellébeszéléssel.

Weöres életműve, vagy a forradalmi költészet lehetőségeinek vizsgálata nem egyedüli téma ebben a tárgykörben. Hasonló szimptomákat mutat az az eszmecsere is, mely a szovjet irodalomtudományban *Ehrenburg* korai munkássága, pontosabban két regénye a *Rvacs* (Harácsoló) és a *V protocsnom pereulke* (magyarul *Moszkvai sikátor* címmel jelent meg, 1929-ben) mai értékelése körül. Alkalmat az szolgáltatott, hogy 1962-ben kétszáz, ezer példányban és kilenc kötetben megkezdték Ehrenburg összegyűjtött műveinek kiadását. Így jelent meg tavaly a második kötet, az inkriminált regényekkel, melyek már első megjelenésük idején, a húszas évek derekán is erős visszhangot váltottak ki, a kritika, kivált rappaista merevség egyenest ellenséggé emlegette az írókat. Az ellenérzéseket, a reakciót az váltotta ki, hogy ezek a művek, de leginkább a Harácsoló rendkívül éles kontrasztokban ábrázolták a NEP korszak szovjet valóságát. Nem vitás, még mai szemmel nézve is, hitetlenkedve azon: mi itt a jövő, s lesz egyáltalán valami fejlődés? A mocskok, a hitetlenség ábrázolása annyi szkepticizmussal párosul az író részéről, melyet korántsem elegendő csak a forrongó, még kialakulatlan korral

magyarázni, hanem az író világnézetének határozatlansága is hozzájárult ahhoz, hogy mást sem látott ebből az időszakból. A moszkvai kiadó az új kiadást kommentárokkal kísérte, melyeket A. Usakov állított össze. Ezeknek a jegyzeteknek a feladata az lett volna, hogy a tegnapi kritika sokszor túlzó, politikai gyanúsításokból sem ment megállapításait értelmezzék, felhívják a figyelmet a Harácsolót, illetve a Moszkvai sikátort lényegileg helyesen értékelő véleményekre, illetve immár irodalomtörténeti körben helyezték el az alkotásokat.

A *Lityeraturnojaja Gazeta* 1965. január 23-i számában A. Metcsenko, az ismert szovjet irodalomtörténész – Majakovszkijról jelent meg tavaly monográfiája – megjegyzéseket fűz Usakov kommentárjaihoz. Úgy véli, hogy ez túlságosan is tapadnak Ehrenburg önéletírásának megállapításaihoz. Ám azok az elfogultságok, melyek e memoárban méltányolhatóak, nem lehetnek a kritikus kizárólagos szempontjai. A húszas évek kritikája, a tartalmazzott sok téves és igaztalan megállapítást is, nem volt alaptalan. Ezen még az sem módosít, hogy Ehrenburg további életútja határozottabb szocialista állásfoglalásról tanúskodik. A dátumokat azonban nem lehet és nem is szabad összekeverni. Ehrenburg nézetei – Metcsenko itt K. Fegyinnel egyik egykorú tanútanúságára is emlékeztet – olyanok voltak, hogy meg sem érthette a forradalmiság helyes irányát. „A jó kommunistáknak nincsen személyes életrajza” – tettelezte fel Ehrenburg, s ő természetesen ez ellen a tévhit ellen húzódtott védőállásokba, nem kívánta feladni egyéniségét. Nem vette észre, hogy ezt senki tőle nem kívánja. A kritika – nem a rosszindulatú támadások, mert ilyenek is voltak – egyéniségének határozottságát hiányoltta, elkötelezettségének gyengeségét tette szóvá.

*

Kis túlzással azt is állíthatnánk, hogy példáink ötletszerűek, tipikus maga a jelenség, a probléma idült állapotban vár a megoldásra. Sajátos szocialista elméletek minősítése és névleges azonosítása a marxista értelmezéssel; szándékoknak, szép terveknek valósággá, irodalomtörténetté avatása; a formai avantgarde összes keverése, egyértelmű azonosítása az eszmei avantgarde-val; vagy ez ellenkező eset: az eszmei avantgarde mondanójának abszolutizálása a forma fölött, függetlenül attól. Probléma-típusok ezek, amelyekbe ki-költés szerinti, a konkrétan is megnevezhető kérdéseket illesztheti bele. Aligha kétséges, hogy az alap mind a művészeti alkotó-folyamat és a világnézet közösségének, illetve törvényszerű eltéréseinek pontos definiálása. Enélkül csak feltételezésekre szorítkozhatunk. Egyáltalán nem véletlen, hogy a tízes években, a húszas évek elején, tehát az indulásnál a kommunista szellemiségű művészet éppen ilyen problémák megoldására összpontosította elméleti erőit. Értelmiség és forradalom; 1. számú napiparancs a művészetek hadseregéhez; forradalmár költő, vagy a forradalom költője – jellegzetes címek ezek akkortájról. A tegnapi feleletek nemegyszer még manapság is iránytűként szolgálhatnak, természetesen: egy korszerűbb, a mára érvényes válaszhoz.

A válasz aktualitását külön hangsúlyoznánk. Igaz ugyan, hogy ifjabb író nemzedékeink, huszonöt és negyven év között, már az iskolában tanulták a marxista világnézet alapjait, mi több ezek hétköznapi létük és munkájuk természetes elemeivé lettek. Ugyanebből az öröndetes tényből következik azonban az a már sokkal kevésbé öröndetes állapot, hogy ezért hiányzik is sokszor az elméleti problémák szenvedélyes és alkotó megvitatásának persze elsősorban elsajátítása is ennek az elméletnek magasabb fokon, mint azt akár az egyetem kínálja. Itt iskolás megoldások nem segítenek – ezt már tudjuk a korábbi író-képzők gyakorlatából. Segíthet viszont a kritika, az irodalmi élet eszmeileg igényesebb, vita-készségben aktívabb mozgása.

E. Fehér Pál

Hibaigazítás. Lapunk 3. számának 53. oldalán a második bekezdés hatodik sorában kezdődő mondat helyes szövege így hangzik: „Kafkánál az előadás, a közlési modor precizitása félelmetes érzékeltetője az elembertelenedés iszonyatos rendjének, a fasizálódás (a megérzett-megsejtett fasizmus) majdani porosz pontosságának, az első világháború alatt és után Európára préselődő racionalizált ésszerűtlenségnek. Amihez félelmetes előiskola volt — Kafka számára különösen — a monarchia személyiséget pusztító bürokratizmusa.”